

ОММАВИЙ ТАРТИБСИЗЛИКЛАР ВА ГУРУХ БЕЗОРИЛИГИ: ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ, ФАРҚЛАШ МЕЗОНЛАРИ ВА КВАЛИФИКАЦИЯ МУАММОЛАРИ

A.Mamajonov

Doctor of Philosophy (PhD)

Аннотация: Мақола оммавий тартибсизликлар (ЖК 244) ва безорилик (ЖК 277) таркибларини ҳимоя объекти, объектив томон, иштирокчилик институти ва зўравонликнинг ўрни нуқтаи назаридан солиштиради. Квалификациядаги типик хатолар, айниқса оммавий тартибсизликларни безориликдан фарқлаш мезонлари шарҳланади. Мавзу профилактик жиноят таркиблари, пропорционаллик ва ташкилот орқали жиноят содир этиш назариялари билан бойитилди [1; 2; 3; 4; 5].

Калит сўзлар: оммавий тартибсизликлар, безорилик, жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби, квалификация, иштирокчилик, пропорционаллик, профилактика, ташкил этувчи.

Кириш

Оммавий тусдаги жиноятлар – иштирокчилар роли, зўравонлик кўлами ва оқибатларини баҳолаш зарурати туфайли – квалификация қилишда қийин тоифага киради. Фуқаролар тинч йиғилиш, намойиш ва бошқа шаклларда ўз ҳуқуқларини амалга ошириш ҳуқуқига эга; бироқ ушбу эркинликлар қонунийлик, зарурат ва пропорционаллик чегараларида таъминланиши шарт [1; 2; 8]. Шу боис жиноят қонунининг мақсади нафақат жазолаш, балки реинтеграция ва хавфни камайтиришдир.

Норматив-ҳуқуқий контекст (қисқача)

— ЖК 244 (оммавий тартибсизликлар) одатда қуйидаги ҳолатлар билан боғлиқ: қирғин солиш, ёнғинлар, кенг кўламли мулкка зарар, ҳокимият вакилига қуролли қаршилик, тартибсизликларни ташкил этиш/молиялаштириш, шунингдек омма олдида чақириқ ва тайёргарлик каби профилактик таркиблар.

— ЖК 277 (безорилик) “жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасддан менсимаслик”га таянади; унда зўравонлик (ёки камида тажовузкор хатти-ҳаракат) одатда зарурий белги ҳисобланади.

Профилактик таркиблардан (чақириқ, тайёргарлик, молиялаштириш) фойдаланиш инсон ҳуқуқларига эҳтиёткор ёндашувни талаб қилади: қонунийлик, мақсадга мувофиқлик ва пропорционаллик синовларидан ўтиши шарт [1; 2].

Оммавий тартибсизликлар ва безорилик: асосий фарқлар

Ҳимоя объекти

- Оммавий тартибсизликлар: жамоат хавфсизлиги (кўп сонли шахслар, кенг ҳудуд, инфратузилма ва ҳокимият фаолиятига реал таҳдид).
- Безорилик: жамоат тартиби (осойишталик, одоб-ахлоқ меъёрлари, маҳаллий тартиб).

Объектив томон ва масштаб

- Оммавий тартибсизликларда омма ҳаракатлари “оломон динамикаси” билан ифодаланади; қирғин, ўт қўйиш, вайронагарчилик, ҳокимият вакилига қуролли қаршилик каби ҳаракатлар тўплами мавжуд бўлиши керак.
- Безориликда ҳаракатлар одатда чегараланган майдон/гуруҳ доирасидаги тартиббузарлик ва зўравонликларга йиғилади.

Зўравонликнинг ўрни

- Оммавий тартибсизликларда зўравонлик кўп ҳолларда учрайди, бироқ айрим профилактик таркиблар учун у факультатив.
- Безориликда зўравонлик (ёки тажовузкор ҳаракат) деярли доимий зарурий белги.

Иштирокчилик ва роллар

- Оммавий тартибсизликларда ташкил этувчи, молиялаштирувчи, фаол қатнашчи каби роллар ажралади; айрим ҳолатларда “ташкилот орқали бевосита бажариш” назарияси (Organisationsherrschaft) қўлланиши мумкин, аммо бу фақат ҳақиқий назорат ва бошқарув занжири далилланган тақдирдагина тўғри [3; 4; 5].
- Безориликда, одатда, “гуруҳ” доирасидаги барча иштирокчилар тўғридан-тўғри бажарувчи сифатида қаралади; “оломонни бошқариш” даражасидаги тузилма шаклланмайди.

Олдиндан келишув

- Оммавий тартибсизликлар баъзан стихийий пайдо бўлади, баъзан эса олдиндан тайёргарлик ва ресурс тўплаш орқали юзага келади; профилактик таркибларни қўллашда ҳуқуқий кафолатлар заифлашмаслиги керак [1].
- “Душман жиноий ҳуқуқи” концепцияларини қўллаш фуқарони “душман” сифатида кўриш хавфини оширади; оммавий тартибни сақлашда ҳам умумий кафолатлар сақланиши лозим [6].

Квалификацияда учрайдиган типик хатолар

- Оммавий тартибсизлик белгиларисиз (масалан, қирғин, кенг кўламли вайронагарчилик, қуролли қаршилик йўқ) вазиятларни ЖК 244 билан баҳолаш. Бундай ҳолатларда ЖК 277 қўлланиши керак бўлади.
- Аксинча, жамоат хавфсизлигига реал ва кенг кўламли таҳдид мавжуд бўлган кейсларни фақат “майда тартиббузарлик” даражасига тушириб қўйиш.

— Ташкил этувчига нисбатан жавобгарликни назарий конструкция билан эмас, фактлар (амалий назорат, буйруқ занжири, ресурс тақсимоти) билан асосламаслик [3; 4; 5].

Пропорционаллик ва процессуал оқибатлар

— Чеклов/жазо чоралари “тўғри мақсад – мувофиқлик – энг кам чеклов – қатъий пропорционаллик” тестидан ўтиши шарт [2]. Жиноят-ҳуқуқий санкциялар шкаласи жиноят оғирлигига мутаносиб бўлиши керак [7].

— Тинч йиғилишлар ҳуқуқини тартибга солишда жамоат тартиби манфаатлари билан инсон ҳуқуқлари ўртасидаги мувозанат сақланмаса, амалиёт “ноқонуний бўғиш”га айланиши хавфи бор [8].

— Давлат ҳокимиятининг институционал архитектураси (иерархик/координатив) қўлланиладиган стандартлар ва исбот босқичларига таъсир этади; оммавий тартиб бузилиши ишларида бу айниқса сезиларли [9].

— Намойишларни полициявий бошқариш амалиёти шундан далолат берадики, “жамоат тартиби” ниқоби остида ортиқча ваколатлар пайдо бўлиши мумкин; ҳисобдорлик ва шаффофлик механизмлари кучайтирилиши лозим [10].

Амалий чек-лист (тергов–суд–ҳимоя)

— Объект: таҳдид жамоат хавфсизлиги даражасига етганми (244) ёки асосан жамоат тартибими (277)?

— Белгилар тўплами: қирғин/ўт қўйиш/вайронагарчилик/қуроли қаршилик, ташкилий-режали ҳаракатлар бор-ёқлигини аниқланг.

— Иштирокчилик: ташкил этиш, молиялаштириш, фаол қатнашиш ва “оломон динамикаси”ни далил билан исботланг; акс ҳолда таркибни “безорилик” деб баҳолаш эҳтимоли юқори.

— Пропорционаллик: чоралар инсон ҳуқуқларига мутаносибми [2; 1; 8]?

— Ташкилот орқали бевосита бажаришни қўллашда эҳтиёткорлик: реал назорат ва буйруқ–ижро занжири аниқ исботлансагина [3; 4; 5].

Хулоса

Оммавий тартибсизликлар ва безорилик ташқи ўхшашликларга қарамай, ҳимоя объекти, ҳаракатлар қўлами, иштирокчилик тузилиши ва зўравонликнинг ўрни бўйича кескин фарқланади. Профилактик таркиблардан фойдаланишда конституцион кафолатлар (қонунийлик, зарурат, пропорционаллик) узлуксиз сақланиши лозим [1; 2]. Ташкил этувчиларга нисбатан жавобгарликни юклаш назарий қарашлар билан эмас, аниқ далиллар билан таъминланмоғи зарур [3; 4; 5]. Шу орқали квалификациядаги хатолар камаяди, суд қарорлари барқарорлиги ошади ва жамоат хавфсизлиги–эркинликлар мувозанати таъминланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

- [1] Ashworth, A., Zedner, L. Preventive Justice. Oxford University Press, 2014.
- [2] Barak, A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations. Cambridge University Press, 2012.
- [3] Roxin, C. Täterschaft und Tatherrschaft. (турли нашрлар; de Gruyter ва б.)
- [4] Weigend, T. Perpetration through an Organization Revisited. Journal of International Criminal Justice, 2011.
- [5] Ambos, K. Ways of Attributing Responsibility for Collective Crimes. (2009) – илмий тўпламларда нашр этилган иш.
- [6] Jakobs, G. Bürgerstrafrecht und Feindstrafrecht (Enemy Criminal Law) – турли мақолалар ва энциклопедик шарҳлар.
- [7] von Hirsch, A. Proportionality in the Philosophy of Punishment. Crime and Justice, 1992.
- [8] Mead, D. The New Law of Peaceful Protest. Hart Publishing, 2010.
- [9] Damaška, M. The Faces of Justice and State Authority. Yale University Press, 1986.
- [10] Roach, K. Post-9/11 Policing of Protests ... In: Putting the State on Trial. UBC Press, 2015.